

Izabela Winiarska-Górska, *Szesnastowieczne przekłady Pisma Świętego na język polski (1551–1599) jako gatunek nowożytnej książki formacyjnej*, Warszawa 2017, Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, ss. 191, il.

Izabela Winiarska-Górska jest językoznawczynią, jej książka ujawnia zatem wszystkie swoje zalety przed recenzentami biegłymi w tej dyscyplinie. Niuanse metodologiczne i ściśle lingwistyczne zagadnienia można jednak pozostawić na boku, gdyż z lektury omawianego studium płyną korzyści, które doceni każdy badacz polskiej kultury odrodzenia i reformacji. Na tych polach porusza się I. Winiarska-Górska w swoich lingwistycznych i historyczno-językowych badaniach, doświadczenie w ich prowadzeniu ma znaczne, a jego świadectwem jest choćby monografia *Słownictwo religijne polskiego kalwinizmu od XVI do XVIII wieku na tle terminologii katolickiej* (Warszawa 2004), analizująca rozumienie podstawowych pojęć i ewolucje ich znaczeń w konfesyjnym dyskursie religijnym toczonym w języku polskim pod wpływem teologicznych, eklezjalnych, etycznych idei reformacji. Opracowanie to dotyczy leksyki religijnej w przestrzeni konfesyjnej od XVI do XVIII stulecia, lecz dzięki uruchomieniu wielu kontekstów i interdyscyplinarnych metod studia nad językowym wymiarem reformacji ukazują polifonię kultury badanego czasu, historyczne, kulturowe, teologiczne źródła procesów językowych towarzyszących ówczesnej dekompozycji rzeczywistości kościelno-religijnej i form komunikacji.

Recenzowana książka pt. *Szesnastowieczne przekłady Pisma Świętego na język polski (1551–1599) jako gatunek nowożytnej książki formacyjnej*, najnowsza w dorobku Badaczki, wyrosła z doświadczeń i obserwacji zebranych w toku prac nad elektroniczną edycją krytyczną dziesięciu polskich przekładów Ewangelii drukowanych w latach 1551–1599. O naukowej randze tego unikalnego dokonania zespołu, pracującego według koncepcji i pod kierunkiem I. Winiarskiej-Górskiej, nie trzeba przekonywać; korzyści z tego pomocnego narzędzia wykraczają daleko poza ramy badań dawnej polszczyzny, sztuki tłumaczenia i filologicznych studiów biblistycznych. Prace edytorskie nad renesansowymi spolszczeniami Ewangelii obudowanymi gęstym aparatem naukowym i różnymi metatekstami wyłoniły nowe problemy badawcze, jak: status ontologiczny drukowanego przekładu Biblii, granice i integralność tekstu, relacje i korelacje właściwego tekstu biblijnego i tekstów pobocznych o zróżnicowanym charakterze (głos, komentarzy, argumentów). Dzisiejsze problemy edytorów pracujących nad tekstami o złożonej strukturze bliskie są trudnościom, z jakimi borykano się pięćset lat temu i można powiedzieć, że współcześni wydawcy znaleźli się w sytuacji podobnej do sytuacji renesansowych wydawców i „redaktorów naukowych”: wszak musieli oni rozstrzygać (korzystając z możliwości oferowanych przez nowe medium i zważając na różne style odbioru i typy odbiorców),

jakimi zasadami kierować się w edycji Pisma Świętego w języku wernakularnym, jakiej Biblii potrzebują współcześni, także profesjonalści. Autorka chce się dowiedzieć, jak „stawała się” i czym była w XVI w. polska Biblia jako książka, wydrukowana w specyficznym układzie typograficznym, zaopatrzona w aparat krytyczny i wypowiedzi metatekstowe. Komu i jakim celem miała służyć, jakiego odbiorcę i jakie tryby lektury programowała? Jakie praktyki wydawnicze i czynniki sprawcze powodowały, że translacja Pisma Świętego za sprawą nowoczesnego medium stawała się książką do czytania?

Podstawą źródłową roztrząsań są wszystkie polskie szesnastowieczne drukowane Nowe Testamenty, od Stanisława Murzynowskiego po Jakuba Wujka. Z fenomenów indywidualnych dokonań nie wyłoniłyby się, najbardziej naukowo frapujące Badaczkę, mechanizmy procesów językowych i kulturowych. Szeroko zarysowany kontekst renesansowych prac biblijno-edytorskich jest równorzędnym bohaterem tej opowieści o kształtowaniu narodowej wulgaty jako epicentrum i symbolu przemian.

Omawiany tom składa się pięciu rozdziałów problemowych. Po obszernym wstępie referującym cel, założenia i metodologię pracy, pierwszy – „Zasady edycji w »Przeglądarce wersetów równoległych szesnastowiecznych przekładów Ewangelii«” (zob. <https://ewangelie.uw.edu.pl/teksty>) – przedstawia podstawy źródłowe, założenia i szczegółowe reguły elektronicznej edycji renesansowych translacji Ewangelii, wprowadza drobiazgowo w specyfikę dawnych wydań Biblii, omawia ich cechy typograficzne, wyposażenie w aparat filologiczny, glosy, komentarze metatekstowe, anotacje, znaki specjalne krytyki tekstu itd. Zwieńczeniem części opisowej jest znakomity wywód *Złożone struktury tekstowe drukowanej Biblii jako problem edytorski*. Metateksty towarzyszące tekstowi głównemu Pisma nie są, w interpretacji Badaczki, „dodatkiem”, nie są „poboczne”, lecz z tekstem głównym nierozłączne tak, że metatekst i tekst główny nawzajem się warunkują, pozostają w symbiozie, tworząc semantyczną, genologiczną jedność, kierują procesem lektury i rozumienia, są podstawą nauczania kościelnego i indywidualnej formacji religijnej.

W drugim rozdziale, pt. „Szesnastowieczne drukarstwo biblijne w kontekście kulturowym i socjolingwistycznym”, zanalizowano kolejno: przekład Pisma Świętego jako produkt sztuki drukarskiej (artefakt i tekst, dane ilościowe-jakościowe), dane bibliologiczne o posiadaczach Biblii, odbiorcach indywidualnych i zinstytucjonalizowanych (szkoła, Kościół, zbór). Ta część rozprawy dostarcza mocnych, lingwistycznych argumentów dla stale otwartej kwestii: kto czytał Biblię wyrażoną w polszczyźnie, nowożytną narodową wulgatę (tak określa Autorka zinstytucjonalizowane tłumaczenia Pisma Świętego), ponadto gromadzi i analizuje dostępne dane z historii drukarstwa i bibliologii, odnosi je do przeobrażeń we wczesnonowożytnej duchowości, edukacji, mentalności, rozwoju reformacji, śledzi obieg i zasięg drukowanej polskiej Biblii.

W rozdziale trzecim („Genologia i tekstologia lingwistyczna wobec tradycji edytorstwa i dawnego pojęcia tekstu”) I. Winiarska-Górska roztrząsa

kwestię ewangelii jako gatunku biblijnego i formy jej przekazu, metodologiczne zaplecze rozumienia przekładu Biblii jako gatunku tekstu w jego komunikacyjnym uwarunkowaniu, dawne i współczesne definicje pojęcia tekstu i kontekstu oraz relacje genologii i tekstologii lingwistycznej wobec tradycji edytorstwa.

Uwagę historyka kultury przyciąga kolejna część pracy, wykładająca zwięźle i precyzyjnie koncepcję wernakularnej (czy narodowej) wulgaty jako normatywnego przekazu Pisma Świętego lub całej, wieloskładnikowej książki religijnej zawierającej tekst główny Pisma wraz z tekstami sekundarnymi, „które czyniły z tych druków polifunkcyjne książki służące wielowymiarowej formacji religijnej, której ośrodkiem była Biblia” (s. 121). Wśród niezliczonych opisów roli i rangi Biblii w kulturze religijnej wczesnej nowożytności trudno znaleźć precyzyjniejszy i trafniejszy wniosek wynikający z korelacji reformacyjnej zasady *sola Scriptura* i dogłębnej analizy wernakularnej Biblii w kształcie drukowanej książki.

Ostatni rozdział przynosi wnikliwą analizę formalnych cech nowożytnej wulgaty: układu tekstu, deklaracji *auctoritas*, tytułów i skrótów ksiąg biblijnych.

Renesans – reformacja – Biblia – druk to cztery ściśle powiązane fenomeny kultury XVI stulecia. Każdy z nich z osobna i w ujęciach relacyjnych ma niepoliczalną, specjalistyczną literaturę przedmiotu w różnych dyscyplinach humanistyki. W związku Biblii i typografii eksponuje się zazwyczaj „mnożnik druku”: szybkość powielania, wysokość nakładów, skalę rozpowszechnienia, i w konsekwencji – egalitaryzację i dostępność wernakularnych Biblii (Autorka pisze na ten temat w rozdziale drugim). Wyposażenie renesansowych tłumaczeń Biblii w bogaty aparat naukowy: noty objaśniające sens, referencje do miejsc paralelnych w Piśmie Świętym, komentarze filologiczne, rejestry itd. zwykło się łączyć z humanistyczną inspiracją filologiczną, hermeneutyką biblijną, autorytetem źródeł, akrybią nieodzowną w czasach kontrowersji teologicznych. Warszawska Badaczka z kształtu drukowanej Biblii wyczytuje dużo więcej, a jej interpretacja tekstów zawartych między okładkami drukowanej książki jest na wskroś nowatorska. W odniesieniu do Biblii, jak pokazuje I. Winiarska-Górska, to nie „dostępność” (także z powodu języka narodowego), lecz starannie przemyślana i nie bez wysiłku zrealizowana struktura drukowanego tekstu przekładu czyniła z Biblii tekst formacyjny. Zasada *sola Scriptura* mogła działać na dobrze przygotowanym gruncie.

Autorka eksplorowała materiał źródłowy na pierwszy rzut oka znany, ale pod wieloma względami jednak nierozpoznany, użyła narzędzi socjolingwistyki, lingwistyki kulturowej, tekstologii, genologii lingwistycznej i uyskała efekty poznawcze na wskroś oryginalne. Z fenomenalnego połączenia języka narodowego, możliwości intelektualnych i technicznych, potrzeb duchowych i religijnych „czasu reform” wyłonił się kształt polskiej wulgaty jako książki formacyjnej. Badaczka pokazuje, jakiej transpozycji uległ ekskluzywny tekst *Sancta Scriptura* i naukowa tradycja filologiczna w procesie tworzenia popularnej książki drukowanej, jak nowe techniki komunikacyjne

przekształcały tradycyjne formy i gatunki tekstów zgodnie z nowymi potrzebami. Dodać trzeba, że Badaczka pisze o tym w sposób fascynujący, nawet wtedy, gdy budując szeroki kontekst, referuje wcześniejsze ustalenia innych badaczy. W efekcie otrzymaliśmy (poza rozwinięciem tytułowej problematyki) naukową opowieść o renesansowej kulturze książki i kulturze czytania, o metodologicznym, pojęciowym i konceptualnym warsztacie naukowym renesansowych filologów, a szerzej: o polskiej humanistyce w okresie staropolskim, o kulturze intelektualnej środowisk i kongenialnych indywidualności zaangażowanych w tłumaczenia i edycje tekstów o fundamentalnym w owym czasie znaczeniu. Do badań nad reformacją omawiana monografia wnosi nowe spojrzenie na formowanie protestanckiej kultury Biblii i jej oddziaływanie na kulturę słowa, na książki innych konfesji.

Wartość opracowania I. Winiarskiej-Górskiej będzie rosła wraz z rozwojem studiów nad problematyką, którą zainicjowała. W zaproponowanej perspektywie można umieścić inne teksty wspierające chrześcijańską paideię, wielowarstwową i addytywną strukturę postylli czy katechizmów i kancjonałów – co zresztą uczyniła sama Autorka w artykule *Staropolskie ewangeliczne katechizmy i kancjonały jako książki formacyjne*¹. Ciekawi, jak przeszłyby próbę analizy narzędziami genologii lingwistycznej inne translacje biblijne tego czasu, ujęte prozą lub wierszem, jak cechujące się złożoną strukturą tekstową przekłady Mikołaja Reja czy Jakuba Lubelczyka.

Kwestionariusz badawczy zastosowany do Biblii przez I. Winiarską-Górską można z powodzeniem użyć do renesansowej polskiej drukowanej książki świeckiej. Bogatego materiału dostarczają w tej materii dzieła Reja w wydawniczej oprawie nadanej przez Macieja Wirzbięte (np. *Wizerunk, Żwierciadło, Żwierzyniec*, gęsto obudowane metatekstami). Uwadze polecają się także druki w języku polskim z pierwszych dwóch dziesięcioleci wieku XVI. Obserwować w nich można efekty pracy wydawców nad formą książki – jej składnikami i kształtem edytorskim służącym nowemu adresatowi. Warte sprawdzenia jest, czy dzięki kulturze druku kształtowała się forma wypowiedzi podporządkowana nadrzędnej funkcji moralnej i edukacyjnej.

W badaniach bibliologiczno-kulturowych mocny akcent kładzie się na funkcje tzw. ramy książki, szczególnie listów dedykacyjnych i wypowiedzi autotematycznych. Rama wydawnicza grała także ważną rolę w wychowaniu do czytania. Czytelnicтво książek w skali, jaka stała się możliwa dzięki polskim drukom, może być analizowane jako praktyka indywidualna i społeczna. Wokół książki po polsku budowała się nowa wspólnota kulturowa włączonych w świat litery i pisma. Na tym tle interpretować warto gatunki piśmiennictwa polskiego pierwszych dziesięcioleci wieku XVI.

¹ Zawartym w: *Ewangelicyzm reformowany w Pierwszej Rzeczypospolitej. Dialog z Europą i wybory aksjologiczne w świetle literatury i piśmiennictwa XVI–XVII wieku*, red. D. Chemperek, Warszawa 2015 (Kultura Pierwszej Rzeczypospolitej w dialogu z Europą. Hermeneutyka wartości, t. 9), s. 133–169.

Naukowe piarstwo I. Winiarskiej-Górskiej inspiruje, a jego oryginalność budzi podziw. Ponadto jest ono okazem rzetelności naukowej najwyższej próby i sumienności metodologicznej. Badaczka napisała kolejną znakomitą książkę, ważną dla wiedzy o dziejach reformacji, o formie istnienia Biblii w druku, o medium druku książki jako medium idei i chrześcijańskiego wychowania. Uczona, jako historyczka języka, bada m.in. zasoby piśmiennictwa reformacyjnego i wytrwale pisze lingwistyczno-kulturową historię polskiej reformacji.

Katarzyna Meller

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
Poznań